

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA OILA A’ZOLARINING IJTIMOY MAQOMI: TARIXIY-ETNOLOGIK TAHLIL

O'rolova Feruza Anqaboy qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktaran

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Alisher Navoiy asarlarida oila a’zolarining ijtimoiy maqomi tarixiy-etnologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Mutafakkir asarlarida ota, ona, farzand va ayolning oiladagi hamda jamiyatdagi o’rni, ularning huquq va majburiyatlari bilan bog’liq qarashlar o’rganiladi. Shuningdek, Navoiy merosida aks etgan oilaviy munosabatlar orqali XV asr Movarounnahr va Xuroson hududlaridagi ijtimoiy hayot hamda oilaviy qadriyatlarining ayrim jihatlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari Navoiy asarlarining o’zbek xalqining oilaviy an’analari va ijtimoiy munosabatlari tarixini o’rganishdagi manbashunoslik ahamiyatini ochib beradi.*

Аннотация: *В данной статье социальный статус членов семьи в произведениях Алишера Навои рассматривается с историко-этнологической точки зрения. Исследуются взгляды мыслителя на место и роль отца, матери, детей и женщины в семье и обществе, а также их права и обязанности. На основе семейных отношений, отражённых в произведениях Навои, освещаются некоторые аспекты социальной жизни и семейных ценностей Мавераннахра и Хорасана XV века. Результаты исследования раскрывают источниковедческое значение произведений Навои в изучении истории семейных традиций и общественных отношений узбекского народа.*

Abstract: *This article examines the social status of family members in the works of Alisher Navoi from a historical and ethnological perspective. It analyzes the thinker's views on the role and position of fathers, mothers, children, and women within the family and society, as well as their rights and responsibilities. The family relationships reflected in Navoi's works provide valuable insights into the social life and family values of fifteenth-century Mawarannahr and Khorasan. The study highlights the source-based significance of Navoi's literary heritage in exploring the history of family traditions and social relations among the Uzbek people.*

Kalit so‘zlar: *Alisher Navoiy, oila, ijtimoiy maqom, ota, ona, farzand, ayol, oilaviy munosabatlar, qarindoshlik, oilaviy qadriyatlar, tarixiy-etnologik manba.*

Ключевые слова: *Алишер Навои, семья, социальный статус, отец, мать, ребёнок, женщина, семейные отношения, родственные связи, семейные ценности, историко-этнологический источник.*

Keywords: *Alisher Navoi, family, social status, father, mother, child, woman, family relations, kinship, family values, historical and ethnological source.*

Kirish

Oila har qanday jamiyatning eng muhim ijtimoiy institutlaridan biri hisoblanadi. Unda shakllangan munosabatlar tizimi jamiyatning ma’naviy va madaniy taraqqiyot darajasini aks ettiradi. O’zbek xalqining an’anaviy oilaviy qadriyatlarini o’rganishda yozma manbalar muhim

ahamiyatga ega. Etnolog A. Ashirovning ta’kidlashicha, oilaviy an’analar va qarindoshlik munosabatlari xalqning tarixiy xotirasini saqlash hamda milliy qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazishda muhim omil hisoblanadi[1, 15-b].

Ana shunday muhim manbalardan biri buyuk mutafakkir va davlat arbobi Alisher Navoiy merosi hisoblanadi. Navoiy asarlari adabiy yodgorlik bo‘lish bilan bir qatorda XV asr Movarounnahr va Xuroson hududlarining ijtimoiy-ma’naviy hayotini o‘rganishda ham muhim tarixiy manba vazifasini bajaradi. Navoiyshunos olim B. Valixo‘jayevning qayd etishicha, mutafakkir asarlarida o‘z davrining ijtimoiy munosabatlari, axloqiy qarashlari va inson kamoloti masalalari keng yoritilgan[2, 45-b].

Mutafakkirning “Hayrat ul-abror”, “Mahbub ul-qulub”, “Farhod va Shirin” hamda “Layli va Majnun” asarlarida oila, qarindoshlik munosabatlari, ota-onaga hurmat, farzand tarbiyasi, ayolning oiladagi va jamiyatdagi o‘rni bilan bog‘liq qarashlar o‘z ifodasini topgan. Ayniqsa, “Mahbub ul-qulub” asarida ota-onani e‘zozlash, farzand tarbiyasi va axloqiy kamolot masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan[3]

Tarixiy-etnologik nuqtai nazardan qaralganda, Navoiy asarlarida aks etgan oilaviy qadriyatlar XV asr jamiyatida mavjud bo‘lgan ijtimoiy munosabatlar tizimini rekonstruksiya qilish imkonini beradi. Shu sababli Navoiy asarlaridagi oila a‘zolarining ijtimoiy maqomini tahlil qilish orqali o‘sha davr oilaviy munosabatlari, avlodlararo aloqalar hamda tarbiya an‘analarining ayrim jihatlarini yoritish mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi Alisher Navoiy asarlarida oila a‘zolarining ijtimoiy maqomi masalasini tarixiy manbashunoslik va etnologik yondashuvlar asosida tahlil qilishdan iborat.

Alisher Navoiy asarlarida ota oilaning tayanchi, farzand tarbiyasining asosiy mas’ullaridan biri hamda avlodlar davomiyligini ta’minlovchi shaxs sifatida talqin etiladi. Mutafakkir ota maqomini nafaqat biologik otalik, balki ma’naviy tarbiyachilik va mas’uliyat mezonlari bilan bog‘laydi. Bu jihat XV asr Movarounnahr va Xuroson hududlarida hukm surgan patriarxal oilaviy munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Navoiy “Hayrat ul-abror” dostonida insoniyat naslining davomiyligi va ota-farzand munosabatlariga to‘xtalib, Odam Ato timsoli orqali avlodlar uzviyligini yoritadi. Asarda ota oilaning boshlig‘i va tarbiya beruvchi shaxs sifatida talqin qilinadi [4, 88-b.]. Bu qarashlar o‘sha davr jamiyatida otaning yuqori ijtimoiy mavqega ega bo‘lganligini ko‘rsatadi.

“Mahbub ul-qulub” asarida esa ota-onaga hurmat insonning eng muhim burchlaridan biri sifatida baholanadi. Navoiy farzandning komilligi uning ota-onaga bo‘lgan munosabati orqali namoyon bo‘lishini ta’kidlaydi [3, 66–68-b.]. Mazkur qarashlar an’anaviy o‘zbek oilalarida ota maqomining yuksak bo‘lganligini tasdiqlaydi.

Tadqiqotchi B. Valixo‘jayevning ta’kidlashicha, Navoiy ijodida ota-onaga hurmat va ularga xizmat qilish komil inson tarbiyasining asosiy mezonlaridan biri sifatida talqin qilingan [2, 45-b.]. Bu esa mutafakkirning oilani jamiyatning ma’naviy negizi sifatida baholaganligini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, Alisher Navoiy asarlarida ota oilaning boshqaruvchisi, tarbiyachisi va ma’naviy tayanchi sifatida tasvirlanadi. Mazkur qarashlar XV asr o‘zbek jamiyatidagi oilaviy munosabatlar tizimini o‘rganishda muhim tarixiy manba vazifasini bajaradi.

Alisher Navoiy ijodida ayol obrazlari alohida o‘rin tutadi. Ayniqsa, “Farhod va Shirin” hamda “Layli va Majnun” dostonlaridagi Shirin va Layli obrazlari yuksak ma’naviyat, aql-zakovat, sadoqat va iffat timsoli sifatida tasvirlangan. Mutafakkir ayolni nafaqat oila a’zosi, balki jamiyatning ma’naviy taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim ijtimoiy kuch sifatida talqin etadi [5, 112–118-b.; 6, 95–102-b.].

Tarixiy nuqtai nazardan qaraganda, Temuriylar davrida ayollarning jamiyatdagi mavqei Sharqning boshqa hududlariga nisbatan ancha faol bo‘lgan. Xususan, saroy muhitida va madaniy hayotda ayollarning ishtiroki kuzatiladi. Navoiy tomonidan Shirin obrazining davlat ishlarida oqilona maslahat beruvchi va mustaqil fikr yurituvchi shaxs sifatida tasvirlanishi ham ana shu tarixiy voqelikning badiiy ifodasi hisoblanadi [5, 120–124-b.].

Navoiy asarlarida hayo, iffat va odob ayolning eng muhim fazilatlarini sifatida talqin qilinadi. Bu holat XV asr jamiyatida ayolning ijtimoiy mavqei, avvalo, uning ma’naviy qiyofasi va oiladagi tarbiyaviy faoliyati orqali baholanganligini ko‘rsatadi. Navoiyshunos olim S. G‘aniyeva ta’kidlaganidek, mutafakkir asarlarida ayol obrazi insoniy komillik va axloqiy poklik mezonlari bilan uyg‘un holda tasvirlangan [7, 84–86-b.].

Alisher Navoiy asarlarida qarindoshlik aloqalari jamiyatning ma’naviy va ijtimoiy asoslaridan biri sifatida talqin etiladi. Mutafakkir insonlar o‘rtasidagi mehr-oqibat, muruvvat, saxovat va hamjihatlikni ulug‘lab, ularni jamiyat barqarorligining muhim omili sifatida baholaydi

Etnolog A. Ashirovning ta’kidlashicha, o‘zbek oilalarida qarindoshlik rishtalarining mustahkamligi nafaqat oilaning ichki barqarorligini, balki butun mahalla va jamoa hayotining izchilligini ta’minlagan [8, 14-b.]. Mazkur holat Navoiy asarlarida aks etgan mehr-oqibat va hamjihatlik haqidagi qarashlar bilan hamohangdir.

Tarixiy tadqiqotlarda badiiy asarlar ko‘pincha davrning ijtimoiy hayotini tiklashda qo‘shimcha manba sifatida foydalaniladi. Navoiy asarlari ham shu jihatdan katta ilmiy ahamiyatga ega.

Mutafakkir tomonidan tasvirlangan ota, ona, farzand va ayol obrazlari orqali XV asr oilaviy munosabatlarining ayrim jihatlarini rekonstruksiya qilish mumkin. Albatta, bu ma’lumotlar badiiy talqin shaklida berilgan bo‘lsa-da, ular davrning ma’naviy qadriyatlarini va ijtimoiy qarashlarini aks ettiradi.

Alisher Navoiy asarlarida oila a’zolarining ijtimoiy maqomi masalasi muhim o‘rin egallaydi. Mutafakkir ota-onani ulug‘lash, farzand tarbiyasiga mas’uliyat bilan yondashish, ayolning ma’naviy mavqeini yuksak baholash hamda qarindoshlik munosabatlarini mustahkamlash g‘oyalarini ilgari suradi. Mazkur qarashlar XV asr o‘zbek jamiyatidagi oilaviy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarni o‘rganishda muhim tarixiy-etnologik manba sifatida ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATIDA:

1. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари (Фарғона водийси материаллари асосида): Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук. – Тошкент, 2008.
2. Валихўжаев Б. Алишер Навоий. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015.

3. Навоий А. Маҳбуб ул-қулуб // Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 14-жилд. – Тошкент: Фан, 1998.
4. Навоий А. Ҳайрат ул-аброр // Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 7-жилд. – Тошкент: Фан, 1991.
5. Навоий А. Фарҳод ва Ширин // Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 8-жилд. – Тошкент: Фан.
6. Навоий А. Лайли ва Мажнун // Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 9-жилд. – Тошкент: Фан.
7. Ғаниева С. Алишер Навоий. – Тошкент: Фан, 1968.
8. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент, 2008.